

**РОЗВИТОК ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ В «НОВІЙ» ГОРЛІВЦІ
В ПЕРІОД «ВЕЛИКОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ»
(КІНЕЦЬ 20-Х – 30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)**

Автор на значному фактичному матеріалі подає характеристику доволі суперечливого розвитку освіти та культури періоду «Великої реконструкції» в «Новій» Горлівці в кінці 20-х – 30-х роках ХХ ст. Наводиться кількість учнів, якісний склад вчителів міста і Горлівського району, аналізується діяльність клубів, бібліотек та інших установ як нових форм виховання соціалістичної людини.

Ключові слова: «Нова» Горлівка, «Велика реконструкція», освіта, ліквідація неписьменності, клуби, бібліотеки, радіофікація.

В останні роки все більше і більше зростає вагомість проблем, пов'язаних із історією рідного краю. Однією зі складових вивчення регіональної проблематики в історичному просторі є соціально-економічні проблеми. До них можна віднести і розвиток освіти та культури в провінційних населених пунктах Донеччини першої половини ХХ ст.

Так, період 1927–1940 років в історії Горлівки – потужного промислового, наукового і культурного центру Донеччини та і всієї України, вважається періодом «великої реконструкції» або «Нової Горлівки». Саме на цей період припадає становлення і подальший розвиток освіти та культури нашого міста.

Проблема, що досліджується, так і не стала об'єктом глибокого вивчення, як у наукових працях часів радянської історіографії, так і за період сучасного формування історичної науки. Побіжно цій проблемі приділяли увагу у краєзнавчих працях такі дослідники, як: І. Павлик, П. Жеребецький, І. А. Шевченко [1]. Велику і плідну роботу провів колектив Горлівського музею історії міста на чолі з директором Н.О. Савенко, зібравши велику колекцію документів, які увійшли до збірника «Історія Горлівки в документах та матеріалах». Проте, на жаль, тільки декілька документів частково стосуються цієї проблеми [2]. Крім того, до виданого колективом музею збірника нарисів (Г. М. Коломиєць, В. О. Муханова, Н. А. Савенко «Горловка. Раритети города») включено матеріал, що стосується творчої історії міста, відображеної в пам'ятниках П. Безпощадному, І. Бабелю, Б. Котову та ін. [3]. Однак, доводиться констатувати, що глибокого вивчення ні проблеми освіти, ні культури так і не відбулося. Тому метою цієї розвідки є гостра необхідність подолання існуючих радянських стереотипів, правдивого й об'єктивного зображення проблем, пов'язаних із розвитком освіти та культури в Горлівці в кінці 20-х – 30-х рр. ХХ ст., ство-

рення картини компартійної ідеологізації всіх сторін як господарського, так і духовного життя мешканців міста, починаючи з 1930-х років.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані при підготовці лекцій та спеціальних курсів для студентів закладів вищої освіти, підготовці посібників і підручників із регіональної історії України, а також під час проведення красназавчої роботи з учнями та студентами.

Створення широкої мережі шкіл і гірничопромислових училищ припадає на 1923–1925 роки. Відповідно до Положення про єдину трудову школу було встановлено два ступені навчання: перший – п’ять років, другий – чотири роки. Пізніше стали з’являтися семирічки і кілька середніх шкіл із дев’ятирічним терміном навчання [4, с. 133].

У період реконструкції багато уваги приділялося організації народної освіти. 14 серпня 1930 року було видано урядовий декрет про введення загального обов’язкового навчання в обсязі 4-х класів із залученням до школи всіх дітей від 8 до 15 років. У містах і робочих селищах вводилася семирічна освіта [5, с. 133].

У 1934 році встановлювалася нова градація типів шкіл: початкова (1–4 класи), неповна середня (1–7 класи) і середня (1–10 класи). З першого січня 1932 року навчання проходило за новими програмами з визначенням вчителями рівня знань учнів із кожного предмета, а з 1933 року – і за новими підручниками.

Так, у Горлівці була така кількість навчальних закладів за новою типологією шкіл [6, с. 235]:

Роки	Поч. школа	Неповна середня	Середня	Всього
1931–1932	62	27	–	89
1932–1933	59	26	6	91
1933–1934	56	28	9	93
1934–1935	58	25	15	98

У 1934 році надійшли перші програми і для дошкільних установ. Керівникам міста довелося проявити неабияку ініціативу й енергію, щоб розмістити учнів у приміщеннях, які відповідають санітарним нормам.

Так, кількість дошкільних закладів у м. Горлівці була такою [7, с. 236]:

	1931	1932	1933	1934
Дітей	150	330	1500	2080
Дитсадків	2	3	21	30

Загалом у школах міста навчалася така кількість учнів [8, с. 235]:

Роки	I-й к-р	II-й к-р	III-й к-р	Всього
1931–1932	18 111	5 847	–	23 958
1932–1933	19 958	5 847	–	23 958
1933–1934	23 387	6 155	140	26 253
1934–1935	28 778	7 381	362	38 929

З 1928 по 1940 роки було побудовано 47 нових шкільних будівель. На потреби народної освіти витрачалося більше половини міського бюджету. Все це дозволило ліквідувати проблему проведення занять у три зміни. Школами повсякденно опікувалися т.зв. «шефи» – промислові підприємства міста [9, с. 80].

5 вересня 1932 року на зборах трудящих ртутного комбінату з інформацією виступив директор школи Лядов. Він доповів, що всі діти охоплені навчанням, але для чотирьох груп приміщень не вистачає. Також він розповів про те, що деякі учні не мають теплої одягу та взуття, а отже, з настанням холодів, вони не зможуть відвідувати школи. Комбінат виділив кошти для дітей із незаможних родин по лінії свого відомства – частину необхідних коштів для побудови на пайових засадах нової типової будівлі та її оснащення наочними посібниками та приладами.

Так, у 1935 році середню школу № 10 було розміщено в світлих класах двоповерхового корпусу. Новий директор школи О. М. Остапов, який відрізнявся педагогічним талантом і ентузіазмом, зумів згуртувати вчительський і учнівський колективи на результативну роботу і навчання, і школа ввійшла до числа кращих у місті, що неодноразово зазначалося в річних звітах міської Ради [10, с. 133].

Із 1 вересня 1936 року з пристосованих рудничних приміщень до нової будівлі перейшли учні середньої школи, яку очолив такий же подвижник, як і О. М. Остапов, Євген Макарович Креслов.

Високою педагогічною майстерністю в середній школі відрізнялися такі вчителі, як: учитель російської мови і літератури Зінаїда Абрамівна Чеховська, учитель історії Тамара Федорівна Завацька, завідувач навчальною частиною Юрій Іванович Черкащенко.

Високих результатів по інших школах досягли вчителі: Анастасія Мойсеївна Бабанська, Іван Іванович Яковлев, Валентина Петрівна Зубрицька, Олександр Дмитрович Двойненко, Іван Андрійович Литвиненко та інші [11, с. 134].

Щорічно на потреби народної освіти витрачалося понад 50 % міського бюджету. Наприклад, в 1936 році із загальної суми 16,4 мільйона карбованців на народну освіту було витрачено 8,7 мільйона [12, с. 86].

Міська Рада депутатів трудящих надавала певного значення підготовці вчительських кадрів та підвищенню їх кваліфікації. Так, із 855 вчителів шкіл

вищу освіту мали 190 осіб, середню педагогічну – 350 осіб, 315 вчителів підвищували свою кваліфікацію, навчаючись заочно в педагогічних інститутах, а також у спеціальних педагогічних школах [13, с. 87].

Кількісний та якісний склад учительських кадрів подано в таблиці нижче [14, с. 237]:

1. За освітою та стажем роботи

Роки	Вище	Середнє	Вище неза-кінчене	Нижче з педаг. курсів	Стаж			
					10 р. і більше	Від 3 до 10 р.	Від 1 до 3 р.	Всього
1931–32	65	45	–	76	152	210	230	592
1932–33	81	597	–	144	195	286	311	822
1933–34	10	597	41	221	242	269	381	892
1934–35	28	536	28	338	-	-	-	1.030

2. За соціальним походженням:

Роки	Робітники	Селяни-бідняки	Селяни-середняки	Службовці	Інші	Непрацевдатні
1931–32	159	214	–	197	–	22
1932–33	221	388	–	191	–	22
1933–34	224	218	230	196	–	24
1934–35	281	261	237	188	10	41

У 1940 році остаточно вдалося ліквідувати третю зміну. У 68 школах міста навчалися 33 тисячі учнів. Їх навчали 855 педагогічних працівників [15, с. 87].

Необхідно наголосити на питанні ідеологічної складової, яка була широко розгорнута в 30-ті роки ХХ ст. у педагогічних колективах як вчителів, так і школярів. Обмеженість джерельного матеріалу надає можливість показати цей процес тільки на прикладі формування дитячих організацій. Як приклад наведемо свідчення П.І. Торопова, зафіксовані у його спогадах про створення піонерських та комсомольських організацій у навчальних закладах міста [16, с. 152].

У 1933–1936 рр. у місті, завдяки відповідній позиції керівників міста – Фурера, Меламедовського, Осипенка, було створено «Піонерську літературну газету», на сторінках якої свої перші ідеологічні і творчі доробки публікували піонери, школярі міста. Це були і літературні спроби, і документальні матеріали з життя учнівської молоді того часу [17, с. 232].

Завершувалася також ліквідація неписьменності робітників промислових підприємств. У 1935 році цю проблему вирішив у числі перших машинобудівний завод. У 1937 році в Горлівці була ліквідована неписьменність і значно підвищився загальноосвітній рівень населення. Так, якщо в 1926 році в місті нараховувалося тільки декілька десятків осіб із вищою освітою, то в 1939р. їх було вже 1380, а з середньотехнічною і загальною середньою освітою – 21 637 [18, с. 87].

Кількість осіб, що здобули освіту в школах, показники ліквідації неписьменності та малоосвіченості у Горлівці змінювалася таким чином [19, с. 236]:

	1932–1933	1933–1934	1934–1935
Навчено	6 083	10 661	–
Охоплено в поточному році	–	–	12 345

З 1933–1934 навчального року такі школи передали з відділів народної освіти до відомств підприємств, що одразу ж позитивно позначилося на зміцненні матеріальної бази і наближенні підготовки до специфіки підприємств. Так, згідно з урядовим рішенням від 13 вересня 1933 року, навчання скорочувалося з двох до півтора років.

Новою формою підготовки кадрів були теоретичні конференції. Перша була проведена 28 листопада 1931 на коксохімічному заводі. Її учасники знайомилися з особливостями коксування, уловлювання летючих речовин, із подальшою переробкою продукції, що випускається.

Усього різними формами навчання в 1936 році на машинобудівному заводі було охоплено 2040 осіб. Працівників середньої ланки готував робочий університет. Перший випуск 23 техніків відбувся в березні 1935 року. 1936 рік ознаменувався створенням Горлівського Будинку техніки з філією в Кадіївці. Тут відбувалося навчання фахівців, консультації для робочих, зустрічі з новаторами виробництва.

Намічений у 20-і роки минулого століття курс на розвиток всіх рівнів освіти, підвищене фінансування будівництва навчальних закладів, підготовку вчительських кадрів і збільшення їх зарплати, створення нових підручників, наочних посібників – усе це разом уже незабаром позитивно позначилося на значному поліпшенні рівня навчання і виховання учнівської молоді міста.

Також у 20–30 роки ХХ ст. практикувалися такі форми підготовки робітничих кадрів, як індивідуальне і бригадне учнівство, курси в навчальних пунктах. Але основною ланкою ставали школи фабрично-заводського учнівства і гірничопромислового навчання. Учні отримували теоретичну підготовку і практичні навички. На вивчення матеріальної частини та технологічних

прийомів відводилося не менше 20 % навчального часу. Саме випускники фабрично-заводських закладів підготовки домагалися згодом найвищих виробничих досягнень на практиці.

Так, майстер коксового цеху Василь Сєдов організував групу робітників для ґрунтового оволодіння спеціальністю хіміка. Його неухильна вимога: «Кожен із працюючих повинен знати техніку, відчувати піч як живу» [20, с. 141].

З 1 лютого 1935 року почалася перевірка знань всіх без винятку робітників в обсязі обов'язкового державного технічного мінімуму. Найвищий відсоток відмінних і хороших оцінок показав колектив шахти «Комсомолец».

Майже таких же результатів домоглася технічна станція на шахті ім. Леніна. Від вибійника вимагалось належне знання пристрою відбійного молотка (призначення корпусу-циліндра, поршня-бойка, золотника, пружини), системи подачі повітря, природи гірської маси і залягання пластів, правил кріплення вироблення і техніки безпеки.

Таким чином вдалося задовольняти потреби технікумів, вищих навчальних закладів, військових училищ у підготовці кадрів для всіх галузей господарства, оборонної промисловості та особового складу військових підрозділів.

Основним центром культури, як і раніше, був Палац Праці. Він задавав тон всьому місту як за масовістю охоплення глядачів, слухачів, фізкультурників, так і за рівнем виконавської майстерності гуртків художньої самодіяльності. Машинобудівники переобладнали свій осередок, клуб імені Артема, на зал із чудовою акустикою.

У міській та обласних газетах неодноразово розміщували замітки про культурне життя Горлівки. Одна з таких публікацій в газеті «Кочегарка» під назвою «Самодіяльний ансамбль» повідомляла: «При клубі імені Леніна ртутного комбінату організували ансамбль, яким керує тов. Передвійко. У складі ансамблю домрового оркестр, хорова група, джаз і балетна група. Всього в ансамблі більше 80 учасників. Активну участь в ансамблі беруть домогосподарки Рудь, Алексєєва, Гармата і інші, а також робітники і службовці ртутного комбінату Фролов, Кисельова, Шаповалов, Муравицкий. Ансамбль дав кілька виступів. Нещодавно учасники робочої самодіяльності виїжджали з підготовленою ними програмою на доломітний комбінат» [21, с. 141].

У 1932 році, у зв'язку з перебудовою письменницької організації, «Забой» припинив своє існування. Горлівські літератори створили своє об'єднання при редакції газети «Кочегарка». У ньому активно працювала група учнів середньої школи № 10 – Сергій Посніченко, Іван Євсиков, Віктор Лобченко. Вони відчували позитивний вплив як з боку старших членів літоб'єднання, так і з боку вчителів цієї школи – В.Н. Коріха і Ю.В. Андрущенко. У школі виходив рукописний журнал «Наша творчість».

У роки передвоєнного соціалістичного будівництва в Горлівці і робочих селищах було створено багато будинків культури та робочих клубів. 7 листо-

пада 1927 року відбулося відкриття Палацу праці, при якому були театральний зал, кімната відпочинку, їдальня, перукарня, бібліотека, читальний, шаховий і більярдний зали, кімнати для партійної, профспілкової і комсомольської роботи, приміщення для гуртків художньої самодіяльності та зал фізичного виховання. У 1940 році в Горлівці було 22 робочих клуби і палаци культури. Всі квартири були радіофіковані [22, с. 141].

Городян обслуговувало 26 масових бібліотек, щорічно отримували понад 12 мільйонів примірників газет і журналів. Про зростання культурних запитів говорить і те, що в 1939 році населення міста придбало книг і журналів на суму 5 мільйонів рублів [23, с. 87].

Будинки культури і клуби перетворилися на центри суспільно-політичного і культурного життя селищ і робочих колективів підприємств, центри масової політичної обробки населення. Так, на азотно-туковому заводі організували робочий театр, який на сцені Палацу культури здійснив постановку опери «Запорожець за Дунаєм» і оперети «Шельменко-денщик».

Драматичний гурток, який працював при клубі машинобудівників, в 1936 році перетворився на народний драматичний театр, який за три роки зробив постановки ряду вистав («Назар Стодоля», «Ліс», «Любов Ярова» тощо). Жодне свято, жодний захід не минав без участі великого духового оркестру клубу машинобудівників. При Палаці праці шахти «Кочегарка» працювала вокальна студія, капела бандуристів, ансамбль баяністів та багато інших гуртків художньої самодіяльності.

У клубах систематично організовувалися сімейні вечори, вечори відпочинку робітників окремих цехів, зустрічі з колективами інших підприємств. При кожному з них працювали студії малярського мистецтва, у яких розвивали свої таланти художники-початківці.

Широкого поширення набуло в передвоєнні роки і кіно. Так, 31 березня 1934 року в Горлівці відбувся перегляд першого звукового фільму. Окрім міського Палацу праці, при кожному робочому клубі були стаціонарні кіноустановки. Тільки в Палаці культури азотно-тукового заводу кінофільми щорічно переглядали до 220 тисяч глядачів. У кінотеатрах, палацах культури і клубах демонструвалися радянські кінофільми відповідного ідеологічного спрямування: «Ленін у Жовтні», «Чапаєв», «Пархоменко», «Людина з рушницею», трилогія про Максима, «Олександр Невський» та багато інших.

Герой Радянського Союзу, поет Борис Котов у 30-ті роки працював рахівником на Дев'ятій шахті тресту «Підземгаз». У ці роки місто відвідували такі письменники, як І. Бебель, Ю. Чорний-Діденко, А. Гайдар та інші [24, с. 54–56].

У 1934 році відкрився міський аероклуб, а вже до кінця 1936 року Горлівка мала 28 пілотів і 4 інструктори льотної справи.

Серед перших випускників аероклубу були шахтарі, енергетики, хіміки, робочі залізниць і ртутного рудника. У 1937/38 навчальному році льотної справи навчалася вже 67 робітників і службовців [25, с. 89].

Узагальнюючи зазначене вище, зауважимо, що в період «Великої реконструкції» в «Новій» Горлівці місцевою владою було дуже багато зроблено для розвитку системи освіти та культури як у місті, так і в робітничих селищах Горлівського району. Однозначну оцінку проведеної тогочасною місцевою владою роботи надати складно: з одного боку, повсякдення і дозвілля мешканців міста ставало більш насиченим і різноманітним, з іншого – посилювався ідеологічний тиск, як через дитячі організації, так і через репертуар, і через всю систему освіти.

THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND CULTURE IN THE “NEW” HORLIVKA DURING THE PERIOD OF THE “GREAT RECONSTRUCTION” (THE LATE 1920S - 1930S)

SUMMARY

The author describes the development of education and culture during the period known as the “Great reconstruction” in “Nova” Horlivka in the late 1920s - 1930s. It is noted the number of students, the teaching staff in the city and Horlivka district, analyzed the activities of clubs, libraries, and other new forms of the upbringing of a socialist person.

Keywords: “Nova” Horlivka, “Great reconstruction”, education, elimination of illiteracy, clubs, libraries, radio.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971; Жеребецкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001. 292 с.; Шевченко А. В. Так починалася Горлівка. Горловка, 1997.
2. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусликов В. С., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
3. Горловка. Раритеты города. Донецк : ООО «Лебедь», 2000.
4. Жеребецкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001.
5. Там само. С. 133.
6. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусликов В. С., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
7. Там само. С. 235.
8. Там само. С. 236.
9. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.
10. Жеребецкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001.
11. Там само. С. 134.
12. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.

13. Там само. С. 87.
14. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусликов В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
15. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.
16. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусликов В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
17. Жеребецкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001.
18. Артемов В. Життєдайний вогонь. Донецьк, 1978.
19. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусликов В. Є., Шевлякова Т. Ю., Маслова Л. В. та ін. Горлівка : Поліпрес, 2007.
20. Жеребецкий П. И. Горловка. Научно-публицистические очерки. Донецк, КП «Регион», 2001.
21. Там само. С. 141.
22. Там само. С. 141.
23. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.
24. Горловка. Раритеты города. Донецк : ООО «Лебедь», 2000.
25. Павлик И. С. Горловка. Историко-экономический очерк. Донецк : «Донбасс», 1971.

Одержано редколегією 29.09.2021 р.

Прийнято до друку 14.12.2021 р.

УДК 82 (091)

Ковальська Н. В.

ЛІТЕРАТУРНИЙ РУХ НА ДОНЕЧЧИНІ В 1920-Х РОКАХ

У статті здійснено спробу визначити загальні та особливі риси літературного руху на Донеччині в один із найбільш суперечливих періодів радянської історії – 20-ті роки минулого століття. Джерельною основою роботи стали перші друковані видання, зокрема, журнал «Забой» та газета «Всеросійська Кочегарка», які виходили друком у місті Бахмуті Донецької області. Автор доводить, що літературний рух Донеччини став своєрідним віддзеркаленням основних пошуків у літературній діяльності 20-х років минулого століття: від активного залучення нового покоління до літературної творчості, «революційного» ентузіазму цього покоління, різнобарв'я літературних організацій, до трафаретного для радянської системи звинувачення в «буржуазних літературних пошуках», до спроб боротьби за реальну якість літературного процесу.

Ключові слова: літературний рух, революційні мотиви, нове покоління, журнал «Забой», організаційні засади.